

<http://dx.doi.org/10.16926/cd.2024.01.11>

AGNIESZKA POBRATYN

Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie

<https://orcid.org/0000-0003-3940-4443>

WKŁAD SPOŁECZNOŚCI ŻYDOWSKIEJ W ŻYCIU KULTURALNE CZĘSTOCHOWY W OKRESIE DWUDZIESTOLECIA MIĘDZYWOJENNEGO

Jak cytować [how to cite]: Pobratyn A., *Wkład społeczności żydowskiej w życie kulturalne Częstochowy w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Czytanie Dwudziestolecia” 2024, nr 1, s. 181–190.

Streszczenie

Częstochowę współcześnie jednoznacznie kojarzy się z Jasną Górą i religią katolicką, tymczasem lokalną społeczność w okresie Dwudziestolecia Międzywojennego w znacznym stopniu stanowili Żydzi. Źródła zgodnie wskazują, że była to przed 1939 rokiem druga pod względem liczebności społeczność. Zamieszkiwali oni zarówno najelegantsze kamienice, jak i te najbardziej biedne, część asymilowała się ze społecznością polską, inni pozostawali dla niej zupełnie obojętni – słowem stanowili szeroką i różnorodną grupę społeczną. Co oczywiste, tak liczna wspólnota, wyróżniająca się językiem i religią, doprowadziła do powstania szeregu instytucji zarówno społecznych, jak i kulturalnych, co jednak warto podkreślić – podejmowane działania i inicjatywy skierowane były do ogółu mieszkańców miasta. W swoim artykule chciałabym przyjrzeć się bliżej wkładowi Żydów w różne sfery kulturalne miasta, nie tylko, by przywołać pamięć o wydarzeniach i osobach minionych, ale także, by pokazać, że Częstochowa to wbrew pozorom miasto nie tylko jednej religii.

Słowa kluczowe: Żydzi, Częstochowa, kultura, teatr, kino.

W powszechnej opinii nie ma chyba drugiego polskiego miasta, które tak jednoznacznie kojarzyłoby się z religią katolicką, jak Częstochowa. Jest to jednak skojarzenie, które dość szybko można zweryfikować, poznając, choćby w zarysie, historię miasta czy spacerując jego ulicami. Nad miastem rzeczywiście góruje

klasztor jasnogórski, latem w Alejach rozbrzmiewają śpiewy pątników, ale w Częstochowie można wciąż odnaleźć wiele miejsc, które przypominają o jej wielokulturowej i wielonarodowej przeszłości.

Częstochowa aż do wybuchu II wojny światowej była miastem wielokulturowym i wielonarodowym. Lokalną społeczność tworzyli zarówno chrześcijanie, jak i Żydzi, ale także prawosławni i ewangelicy. Miasto od połowy XIX wieku przeżywało swój rozkwit, zmieniając się w jeden z większych ośrodków miejskich na ziemiach polskich. Szybki rozwój różnych dziedzin przemysłu powodował, że stawało się ono nowym domem dla wielu ludzi. Również później, już w okresie niepodległego państwa, miasto pozostawało mocno zróżnicowane pod względem narodowościowym oraz religijnym. Warto wciąż przypominać, że przed wybuchem II wojny światowej społeczność żydowska stanowiła ponad dwadzieścia procent liczącej blisko sto czterdzieści tysięcy mieszkańców Częstochowy¹.

Wśród ludności żydowskiej wyróżnić można dwie grupy: jedną, która asymilowała się ze społecznością polską i aktywnie uczestniczyła w życiu społeczno-gospodarczym miasta, przyczyniając się do wzmocnienia jego pozycji; oraz drugą, ortodoksyjną, która pozostawała zamknięta w swojej kulturze i funkcjonowała na marginesie życia społecznego miasta. Co warte jednak podkreślenia, częstochowscy Żydzi czuli się obywatelami polskim i patriotami, czemu dali choćby wyraz, przechowując sztandary polskie z czasów napoleońskich i wystawiając je w synagodze w rocznicę uchwalenia konstytucji – 3 maja 1916 roku².

Gmina żydowska zamieszkiwała w większości domy Starego Miasta, a bogatsi jej przedstawiciele I Aleję Najświętszej Marii Panny. Co oczywiste, tak liczna społeczność żydowska, wyróżniająca się językiem i religią, doprowadziła do powstania szeregu instytucji zarówno społecznych, jak i kulturalnych. Szczególny rozwój tego typu instytucji nastąpił na początku wieku XX, ale stowarzyszenia i związki te działały prężnie aż do wybuchu II wojny światowej. Ich działalność miała na celu zarówno pomoc, rozwój, jak i poszerzenie oferty kulturalnej. Anna Wojtysiak pisze:

Poza Towarzystwem Dobroczynności dla Żydów w Częstochowie działało także wiele innych żydowskich stowarzyszeń i organizacji o charakterze społecznym i kulturalno-oświatowym. Do najważniejszych zaliczyć można między innymi Żydowskie Towarzystwo Gimnastyczno-Sportowe, Żydowskie Towarzystwo Krajoznawcze, Stowarzyszenia „Strzecha Robotnicza”, Żydowską Bibliotekę Robotniczą, Towarzystwo Przyjaciół Sztuki Żydowskiej,

¹ Zob. więcej: H. Dominiczak, *Częstochowa i jej mieszkańcy 1918–1939*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 3: *W czasach Polski odrodzonej i II wojny światowej 1918–1945*, red. M. Antoniewicz, K. Kersten, F. Kiryk, R. Kołodziejczyk, R. Szwed, Urząd Miasta Częstochowy, Częstochowa 2006, s. 46.

² Zob. więcej: Z. Jakubowski, *Częstochowscy Żydzi. Charakterystyka problematyki i perspektywy badań*, [w:] *Z dziejów Żydów w Częstochowie*, red. Z. Jakubowski, współpraca S. Podobiński, Wydawnictwo WSP w Częstochowie, Częstochowa 2002, s. 19.

Związek Żydowskiego Harcerstwa Mieszczańskiego im. Trumpeldorfa oddział w Częstochowie, Żydowskie Towarzystwo Dramatyczno-Muzyczne „Lira”, Stowarzyszenie „Kluby Towarzyskie”, Stowarzyszenie Kursów Hebrajskich w Częstochowie, oddział Komitetu Pomocy Studentom Żydom „Auxilium Academicum Judaicum” i oddział Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej w Częstochowie³.

Co jednak warto podkreślić, w wielu przypadkach podejmowane działania i inicjatywy skierowane były do ogółu mieszkańców miasta, a nie tylko do członków tej wspólnoty wyznaniowej.

Dzieje Żydów częstochowskich doczekały się już wielu opracowań naukowych⁴, a także były tematyką rozmaitych konferencji, w czasie których badacze regionaliści odtwarzali i przypominali o podejmowanych kierunkach działań i wkładzie w lokalne życie społeczne, gospodarcze czy kulturalne. O ile jednak wkład w gospodarkę czy udział w życiu politycznym lub społecznym są tematami, o których zachowało się wiele materiałów źródłowych, to szeroko rozumiane życie kulturalne wciąż opracowane jest w zarysie. Powodów takiego stanu rzeczy można dopatrywać się w co najmniej dwóch przyczynach: samej ulotności badania zjawiska, ale przede wszystkim w braku materiału źródłowego.

Odtwarzanie historii jakichkolwiek instytucji kulturalnych czy analizę podejmowanych działań ułatwia sięgnięcie do lokalnej prasy, która, szczególnie w ośrodkach prowincjonalnych, skwapliwie odnotowywała wszelakie wydarzenia w mieście. Podobnie rzecz się miała w przypadku Częstochowy. W lokalnych wiadomościach można było zatem poczytać zarówno o liczbie chorych przebywających na kuracji w szpitalu, zgonach i narodzinach, o włamaniach, bójkach, kurzu i brudzie na ulicach, jak i o odbywających się w mieście wydarzeniach artystycznych. Niestety, w częstochowskiej prasie wydawanej w języku polskim przed 1939 rokiem informacje o żydowskim życiu kulturalnym pojawiają się rzadko. Dla dzisiejszego badacza niewątpliwie ogromną pomocą byłaby lokalna prasa wydawana w jidysz lub po hebrajsku, ale dotychczas nikt nie podjął się tego zadania, mimo iż zbiory zostały już częściowo zdigitalizowane. Co więcej, pomimo znacznej liczby tytułów wychodzących na lokalnym rynku, ich charakter był raczej informacyjny, zatem i to źródło mogłoby dostarczyć wiedzy zaledwie szczątkowej.

³ A. Wojtysiak, *Z życia kulturalnego i artystycznego Żydów w Częstochowie w latach 1918–1939*, [w:] *Tożsamość i stereotypy. Żydzi i Polacy*, red. J. Mizgalski, M. Soja, Fundacja Instytut Samorządowy, Częstochowa 2014, s. 268.

⁴ Zob. np.: *Dzieje ludności żydowskiej w regionie częstochowskim w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, red. J. Mizgalski, J. Spyra, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2017; *Żydzi Częstochowianie. Współistnienie, Holocaust, Pamięć*, red. J. Mizgalski, Wydawnictwo WSP w Częstochowie, Częstochowa 2006; *Z dziejów Żydów w Częstochowie; Żydzi w dziejach Częstochowy*, red. Z. Jakubowski, Wydawnictwo WSP w Częstochowie, Częstochowa 1991.

Drugim cennym źródłem do badań nad kulturą regionu są archiwalne dokumenty administracji państwowej. Te jednak zawierają informacje typu urzędowego, zatem dane mające charakter przede wszystkim ilościowy, a nie jakościowy, i co za tym idzie, nie pozwalają one na oddanie w pełni charakteru badanych zjawisk.

Cennym źródłem wiedzy stają się za to tzw. księgi pamięci, które z perspektywy bezpośrednich świadków opisują minione życie codzienne miast i miasteczek, i w których również znalazły się wiadomości dotyczące zarówno instytucji, jak i ludzi lokalnej żydowskiej kultury. Takie częstochowskie księgi pamięci można odnaleźć w Internecie i bardzo często są one przetłumaczone na język angielski, ale dotychczas to źródło nie było szeroko wykorzystywane w pracach naukowych⁵.

Szczególnie interesujące wydaje się właśnie życie kulturalne. Z jednej strony bowiem częstochowscy Żydzi chodzili na te same koncerty i przedstawienia, na których bywali pozostali mieszkańcy miasta, z drugiej strony, zachowując odrębność językową i kulturową, powołali do życia szereg własnych instytucji i podjęli wiele interesujących inicjatyw. Działania te pozwalały nie tylko na rozwijanie swych zainteresowań, ale także wzbogacały i urozmaicały życie towarzyskie.

Jednym z najbardziej znaczących miejsc na mapie kulturalnej Częstochowy był tzw. ogródek rodziny Wolbergów, działający od końca wieku XIX. Zlokalizowany w Alei NMP pod numerem 12, przez wiele lat był miejscem spotkań towarzyskich, koncertów, zabaw. Odbывały się w nim również odczyty popularne i naukowe, a także amatorskie przedstawienia teatralne. Wiosną 1914 roku Wolberg postanowił na terenie ogródka urządzić stały teatr letni, w którym zimą działałaby restauracja. Miał powstać budynek drewniany, z widownią na 600 osób, z lożami i galerią. Plany te zostały wstrzymane przez wybuch wojny, ostatecznie jednak pokonano trudności i wiosną 1915 roku teatrzyk Apollo został otwarty dla publiczności. Jego nazwę zmieniono następnie na Teatr Nowości, a w 1919 roku na Teatr Polonia. Teatrzyk już na stałe wpisał się w kulturalną historię miasta, gdyż odbywały się w nim nie tylko przedstawienia i zabawy, ale odczyty i pogadanki, dla gości urządzano też najróżniejsze pokazy, a w końcu stał się on siedzibą kinematografów – Palais de Glace, Apollo, Polonia, Legun, Nowości, Eden. Co ważne, jego wrota były zawsze szeroko otwarte dla wszystkich częstochowian.

Działalność ogródka Wolbergów niewątpliwie przyczyniła się do rozpowszechnienia wśród gminy żydowskiej kultury teatralnej, a ze względu na fakt, że Częstochowa do 1927 roku nie posiadała stałej sceny, można przypuszczać,

---

⁵ Zob. np.: <https://www.jewishgen.org/yizkor/Czestochowa1/Czestochowa1.html#TOC66> [dostęp: 20.02.2023]. Więcej na ten temat pisałam w tekście: *Częstochowskie „księgi pamięci” jako źródło wiedzy o wielokulturowej przeszłości miasta*, „Almanach Częstochowy” 2022.

że jeśli tylko przedstawienia nie odbywały się w jidysz, to uczestniczył w nich każdy, kto tylko czuł taką potrzebę, bez względu na wyznawaną religię. Szczególnie, gdy na scenie można było podziwiać kunszt wielkich artystów dramatycznych, takich jak choćby Ida Kamińska czy Zygmunt Turkow⁶.

Jeszcze w czasach zaborów społeczność żydowska organizowała przedstawienia amatorskie, których inicjatorami były powstałe w 1908 roku Towarzystwo Dramatyczno-Muzyczne Lira oraz Żydowskie Towarzystwo Literackie, szczególnie aktywne w latach 1911–1913. W niepodległym państwie częstochowski żydowski teatr amatorski nie zyskał już takiej pozycji jak przed 1914 rokiem. Przedstawienia odbywały się jedynie z okazji świąt czy rocznic, organizowane były naprędce przez zespoły amatorów, składające się z młodzieży szkolnej (np. uczniów szkoły im. I.L. Pereca) lub członków związków zawodowych.

W 1930 roku do idei amatorskiego teatru dramatycznego chciało powrócić Towarzystwo Przyjaciół Sztuki Żydowskiej, którego jednym z celów, zgodnie z zapisem statutu, było propagowanie i popularyzowanie sztuki ze szczególnym uwzględnieniem sztuki żydowskiej: teatralnej, muzycznej, wokalne, malarskiej, rzeźbiarskiej.

Ciekawych danych statystycznych dostarcza wykaz widowisk przygotowany dla władz wojewódzkich w Kielcach przez starostwo częstochowskie. Wynika z niego, że w latach 1914–1929 w Częstochowie co roku odbywało się co najmniej kilkadziesiąt przedstawień w języku polskim, jidysz lub hebrajskim, organizowanych przez społeczność żydowską, licznie oglądanych przez miejscową publiczność. Akta przynoszą szczegółowe wyliczenia liczby przedstawień i widzów w każdym roku⁷.

Starosta częstochowski informował także wojewodę kieleckiego, że na terenie miasta działają dwa teatry żydowskie: jeden od 1925 roku będący pod zarządem Hersza Harta, a drugi od listopada 1928 roku pod zarządem Mordki Chajma Epszajna⁸. Współcześnie niewiele jednak wiadomo o ich działalności.

Równie niewiele wiadomo o żydowskim życiu filmowym w Częstochowie. Dokumenty administracji państwowej informują, że Żydzi byli właścicielami lub

⁶ Więcej na ten temat pisałam w tekście: *Kultura teatralna częstochowskich Żydów. Stan i perspektywy badań*, [w:] *Dzieje ludności żydowskiej w regionie częstochowskim...*, s. 145–157.

⁷ Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), Akta Urzędu Wojewódzkiego Kieleckiego I (dalej: UWK I), sygn. 3235, Wykazy widowisk, teatrów i towarzystw artystycznych 1929. Liczby te przedstawiają się następująco: 1914 rok – przedstawień 26, widzów 2800; 1918 – przed. 10, widzów 2000; 1919 – przed. 22, widzów 5000; 1920 – przed. 14, widzów 3600; 1921 – przed. 24, widzów 6200; 1922 – przed. 49, widzów 9100; 1923 – przed. 61, widzów 9700; 1924 – przed. 87, widzów 8900; 1925 – przed. 80, widzów 7600; 1926 – przed. 65, widzów 12 000; 1927 – przed. 96, widzów 14 000; 1928 – przed. 60, widzów 11 000; 1929 – przed. 60, widzów 11 000.

⁸ APK, UWK I, sygn. 3168, Nadzór nad działalnością żydowskich towarzystw kulturalno-oświatowych 1925–1929.

współwłaścicielami kilku kin (m.in. Bajka, Palais de Glace, Casino), ale były to kina, w których generalnie wyświetlano te same filmy, co w kinach polskich. Ciekawym przykładem zaostżenia relacji polsko-żydowskich jest przypadek kinoteatru Nowy. Przez wiele lat znajdował się on pod zarządem Adolfa Goldberga, dlatego obok produkcji włoskich, amerykańskich, francuskich i polskich, w programach znalazły się również obrazy żydowskie, nieprezentowane w innych kinach, m.in. *Uroczystości palestyńskie*, z których dochód został przeznaczony na cele miejscowej organizacji syjonistycznej⁹. Żydowskie pochodzenie kierownika było też przyczyną stałych problemów z władzami miejskimi i wojewódzkimi¹⁰, które dopatrywały się w nim żarliwego propagatora odrębności żydowskiego społeczeństwa i podejrzewały o działalność antypaństwową. Dlatego też z polecenia władz przez pewien czas funkcję kierownika artystycznego kina pełnił Jan Barylski – kierownik działu literackiego „Gońca Częstochowskiego”. Współpraca ta jednak zakończyła się dość szybko.

Kina cieszyły się wśród społeczności żydowskiej dużą popularnością i były ulubianą formą spędzania wolnego czasu – jak wspomina Zygmunt Rolat, jedno spośród trzydziściorga dzieci, które przeżyło wojnę w częstochowskim getcie:

Moim ulubionym sposobem spędzania wolnego czasu było chodzenie do kina [...]. Po obiedzie tatuś brał mnie za rękę i szliśmy razem do zakładu fryzjerskiego na ulicy Berka Joselewicza. Mój tata siadał wygodnie w fotelu, a fryzjer starannie golił go brzytwą. Ja w tym czasie uważnie studiowałem wywieszane na ścianach zakładu kolorowe afisze filmowe. Stawałem w tym celu na krześle i unosiłem górny plakat, by móc obejrzeć te znajdujące się pod spodem. Wybór był duży, bo w Częstochowie były aż cztery kina: Kino „Luna” na Kościuszki było najelegantsze i największe. Kino „Eden” znajdowało się najbliżej naszego domu. W „Atlantyku”, z nieznanymi mi powodów, wyświetlano najbardziej ekscytujące filmy takie, jak Kapitan Blood czy Robin Hood. Kino „Świt” nie cieszyło się dobrą reputacją i szanujący się ludzie, tacy jak mój tata, starali się go unikać¹¹.

Wyrazem sympatii miejscowych Żydów do kultury filmowej było wsparcie finansowe, którego udzielili oni Antoniemu i Władysławowi Krzemińskim (pionierom lokalnej kinematografii)¹² – pozwoliło ono braciom na otwarciu kina Eden (Aleja NMP nr 12).

Współcześnie znany jest tylko jeden tytuł filmu dokumentalnego poświęconego społeczności żydowskiej w Częstochowie – *Farma Szomrów w Częstochowie* z 1930 roku, w reżyserii Saula Goskinda. Opowiadał on o jednej z żydowskich organizacji młodzieżowych i jej pracy na farmie.

⁹ Zob. APK, UWK I, sygn. 3234, Koncesja na prowadzenie zakładów kinematograficznych.

¹⁰ Zob. tamże.

¹¹ Z. Rolat, *Garstka wspomnień*, [w:] *Żydzi Częstochowianie...*, s. 7.

¹² Więcej na temat częstochowskiej kultury filmowej pisałam w książce: *Zjawiska kultury teatralnej i filmowej w Częstochowie do 1939 roku*, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2016.

Więcej informacji mamy o życiu muzycznym Żydów częstochowskich. Na szczególną uwagę zasługuje jeszcze przedwojenna działalność Abrahama Ber Birnbauma, który był kantorem w synagodze i który w 1906 roku założył pierwszą świecką szkołę kantorów – w jej programie uwzględnił podstawy ogólnego wykształcenia muzycznego oraz specjalistycznego, związanego ze śpiewem liturgicznym.

Niewątpliwie najbardziej znanym częstochowskim żydowskim muzykiem był Bronisław Huberman. Urodził się 19 grudnia 1882 roku, a zmarł 16 czerwca 1947 roku w Szwajcarii. Zastąpił jako cudowne dziecko i już we wczesnej młodości zaczął odnosić wielkie sukcesy, m.in. wystąpił w obecności Johanna Brahmsa, który nie szczędził mu pochwał i przepowiedział wielką karierę. Słowa genialnego kompozytora potwierdziły się, gdyż Huberman już przed ukończeniem dwudziestego roku życia zdobył sławę i pozycję jednego z najwybitniejszych skrzypków epoki. Jego nadzwyczajna technika oraz niezwykła muzykalność zapewniły mu trwałe miejsce w historii światowej wiolinistyki. Postać Hubermana została upamiętniona poprzez Międzynarodowy Festiwal Wiolinistyczny odbywający się rokrocznie od 1997 roku. Jego imieniem jest również nazwana Filharmonia Częstochowska.

Częstochowska społeczność żydowska swój wkład miała również w promocję kultury fizycznej. Badacze¹³ dopatrują się początków inicjatyw sportowych skupiających młodzież żydowską w działalności stowarzyszenia Lira, które wraz z członkami Klubu Rzemieślników powołało do życia w 1915 roku Żydowskie Towarzystwo Gimnastyczno-Sportowe. Częstochowski Klub Sportowy Warta założono w 1921 roku, a w 1933 roku połączył się on z Żydowskim Klubem Sportowym Ascola, tworząc najbardziej znane w lokalnej historii sportu Żydowskie Towarzystwo Gimnastyczno-Sportowe Makabi. Jak pisze Wiesław Pięta:

Celem statutowym „Makabi” było wzmocnienie sił fizycznych u Żydów, a dla osiągnięcia tego celu służyć miały ćwiczenia sportowe, takie jak: piłka nożna, boks, atletyka, ping-pong i inne, a także wspólne wycieczki. [...] Ważną rolę w życiu klubu odgrywała działalność informacyjna, prowadzona w gazetach codziennych i organach związkowych¹⁴.

Organizowane przez kluby mecze i zawody sportowe były okazją nie tylko do zaprezentowania własnych umiejętności sportowych i rywalizacji pomiędzy drużynami, ale były również czasem integracji z lokalną społecznością.

Szeroko rozumiane życie kulturalne i towarzyskie kwitło także w mniej sformalizowanej formie. Jak pisze Janusz Sztumski:

[...] placówki typu herbaciarnie i kawiarnie [...] – w przeciwieństwie do karczm i piwiarni – stawały się miejscami spotkań i dyskusji ludzi wykształconych, zaliczanych do różnych elit miejskich. Jak wiadomo w tego rodzaju placówkach życia towarzyskiego konsumpcja

¹³ Zob. np. W. Pięta, *O żydowskim sporcie w Częstochowie przed II wojną światową*, [w:] *Dzieje ludności żydowskiej w regionie częstochowskim...*, s. 162.

¹⁴ Tamże, s. 163–164.

serwowanych napojów lub posiłków stawała się często swoistym dodatkiem do interesującej rozmowy, wymiany poglądów, czy też do lektury udostępnianych konsumentom dzienników i czasopism. Najbardziej znanymi placówkami wspomnianego typu w Częstochowie były herbaciarnie: Essiga i Lewenhofa oraz kawiarnie: Rosencwaiga i Roznblata¹⁵.

Również wspomniana przeze mnie wcześniej, jako jedno ze źródeł do badań, prasa żydowska świadczy o wkładzie w częstochowskie życie kulturalne. Nie stanowiła ona na pewno elementu integracyjnego ze społecznością polską ze względu na barierę językową, ale dla częstochowskich Żydów była źródłem zarówno informacji, jak i rozrywki. Kilkanaście tytułów ukazujących się w Częstochowie w okresie dwudziestolecia międzywojennego (m.in. „Czestochower Cajtung”, „Unzer Czenstochower Cajtung”, „Czenstochower Judischer Kurier”) dobrze świadczy o aktywności żydowskiego środowiska. Prasa ta z reguły wychodziła w jidysz, ale bardzo często zawierała też drobne ogłoszenia i krótkie informacje w języku polskim¹⁶.

Szczegółowych informacji o życiu częstochowskiej społeczności żydowskiej dostarczają wspomniane już wcześniej tzw. księgi pamięci. Powstawały one już w latach powojennych z inicjatywy poszczególnych ziomkostw, jednostek i różnych instytucji, ich autorami najczęściej byli dawni mieszkańcy, którym udało się uniknąć Zagłady i którzy po powrocie do swoich miast i miasteczek, nie odnajdując śladów żydowskiej przeszłości, chcieli uczcić pamięć pomordowanych. Jedną z pierwszych była *Czenstochower Jidn (Żydzi częstochowscy)*¹⁷ i została wydana w 1947 roku w Nowym Jorku, a jej redaktorem był historyk żydowskiego pochodzenia Rafael Mahler. Obok szeregu informacji dotyczących między innymi życia społecznego i ekonomicznego, można tam odnaleźć ponad pięćdziesiąt stron opisów życia kulturalnego częstochowskich Żydów, powołanych przez nich instytucji i rozmaitych inicjatyw. Ze względu na specyfikę tego typu wydawnictw, a przede wszystkim mocno emocjonalny stosunek autorów do opisywanych zjawisk i wydarzeń, nie do końca można traktować księgi pamięci jako źródło wiedzy, ale na pewno pomagają one w ukazaniu wieloaspektowego życia Żydów częstochowskich w okresie dwudziestolecia międzywojennego oraz pozwalają na uzupełnienie wiedzy o dawnej Częstochowie.

Przedstawiony powyżej zarys kierunków działań podejmowanych przez społeczność żydowską w Częstochowie w sferze kultury nie wyczerpuje tematu – znaczna część poruszonych przeze mnie zagadnień doczekała się już swoich opracowań, a niektóre nadal wymagają uzupełnień. Zależało mi jednak na pokazaniu, że Częstochowa jest miastem, na które niesłusznie patrzy się z tylko jednej perspektywy.

¹⁵ J. Sztumski, *Kulturotwórcza rola społeczności żydowskiej w Częstochowie*, [w:] *Z dziejów Żydów w Częstochowie*, s. 71.

¹⁶ Więcej: P. Stawiński, *Prasa żydowska w Częstochowie w okresie międzywojennym*, [w:] *Z dziejów Żydów w Częstochowie*, s. 75–79.

¹⁷ <https://www.czestochowajews.org/history/yizkor-books/czenstochower-yidn/> [dostęp: 1.06.2023].

Współczesnym wyrazem pamięci o wielokulturowej przeszłości Częstochowy jest stała wystawa w Muzeum Częstochowskim zatytułowana „Żydzi Częstochowianie”, na której można oglądać fotografie i archiwalia przybliżające dzieje tej społeczności, a także wziąć udział w zajęciach, w czasie których poznaje się podstawy języka hebrajskiego, czy posłuchać o tradycjach lub świętach żydowskich¹⁸. Pracownicy Ośrodka Dokumentacji Dziejów Częstochowy organizują spacer po cmentarzu żydowskim lub śladami społeczności żydowskiej w mieście. Także lokalny oddział Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów regularnie zaprasza wszystkich zainteresowanych nie tylko na wspólne celebrowanie świąt i rocznic, ale także na występy artystyczne. Warto pamiętać, że podążając śladami polskich judaików, niekoniecznie trzeba odwiedzać tylko obozy zagłady, ale dobrze byłoby pójść także śladami współistnienia.

Bibliografia

- Archiwum Państwowe w Kielcach, Akta Urzędu Wojewódzkiego Kieleckiego I sygn. 3168, Nadzór nad działalnością żydowskich towarzystw kulturalno-oświatowych 1925–1929.
- sygn. 3234, Koncesja na prowadzenie zakładów kinematograficznych.
- sygn. 3235, Wykazy widowisk, teatrów i towarzystw artystycznych 1929.
- Dominiczak H., *Częstochowa i jej mieszkańcy 1918–1939*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 3: *W czasach Polski Odrodzonej i drugiej wojny światowej 1918–1939*, red. M. Antoniewicz, K. Kersten, F. Kiryk, R. Kołodziejczyk, R. Szwed, Urząd Miasta Częstochowy, Częstochowa 2006, s. 21–53.
- Dzieje ludności żydowskiej w regionie częstochowskim w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, red. J. Mizgalski, J. Spyra, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2017.
- Jakubowski Z., *Częstochowscy Żydzi. Charakterystyka problematyki i perspektywy badań*, [w:] *Z dziejów Żydów w Częstochowie*, red. Z. Jakubowski, współpraca S. Podobiński, Wydawnictwo WSP w Częstochowie, Częstochowa 2002, s. 11–33.
- Pięta W., *O żydowskim sporcie w Częstochowie przed II wojną światową*, [w:] *Dzieje ludności żydowskiej w regionie częstochowskim w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, red. J. Mizgalski, J. Spyra, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2017, s. 159–168.
- Pobratyn A., *Częstochowskie „księgi pamięci” jako źródło wiedzy o wielokulturowej przeszłości miasta*, „Almanach Częstochowy” 2022, s. 211–221.

---

¹⁸ Zob. więcej: <http://zydzi.muzeumczestochowa.pl> [dostęp:1.05.2023].

- Pobratyn A., *Kultura teatralna częstochowskich Żydów. Stan i perspektywy badań*, [w:] *Dzieje ludności żydowskiej w regionie częstochowskim w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, red. J. Mizgalski, J. Spyra, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2017, s. 145–157.
- Pobratyn A., *Zjawiska kultury teatralnej i filmowej w Częstochowie do 1939 roku*, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2016.
- Rolat Z., *Garstka wspomnień*, [w:] *Żydzi Częstochowianie – współistnienie, Holocaust, pamięć*, red. J. Mizgalski, Wydawnictwo WSP w Częstochowie, Częstochowa 2006, s. 6–20.
- Stawiński P., *Prasa żydowska w Częstochowie w okresie międzywojennym*, [w:] *Z dziejów Żydów w Częstochowie* red. Z. Jakubowski, współpraca S. Podobiński, Wydawnictwo WSP w Częstochowie, Częstochowa 2002, s. 75–79.
- Sztumski J., *Kulturotwórcza rola społeczności żydowskiej w Częstochowie*, [w:] *Z dziejów Żydów w Częstochowie*, red. Z. Jakubowski, współpraca S. Podobiński, Wydawnictwo WSP w Częstochowie, Częstochowa 2002, s. 63–74.
- Wojtysiak A., *Z życia kulturalnego i artystycznego Żydów w Częstochowie w latach 1918–1939*, [w:] *Tożsamość i stereotypy. Żydzi i Polacy*, red. J. Mizgalski, M. Soja, Fundacja Instytut Samorządowy, Częstochowa 2014, s. 264–284.
- Żydzi częstochowianie – Współistnienie, Holocaust, Pamięć*, red. J. Mizgalski, Wydawnictwo WSP w Częstochowie, Częstochowa 2006.
- Żydzi w dziejach Częstochowy*, red. Z. Jakubowski, Wydawnictwo WSP w Częstochowie, Częstochowa 1991.
- <https://www.czestochowajews.org/history/yizkor-books/> [dostęp: 1.06.2023].
- <https://www.jewishgen.org/yizkor/Czestochowa1/Czestochowa1.html#TOC66> [dostęp: 20.02.2023].
- <http://zydzi.muzeumczestochowa.pl> [dostęp: 1.05.2023].

The contribution of the Jewish community to the cultural life of Częstochowa in the interwar period

Abstract

Częstochowa is associated with Jasna Góra and the Catholic religion, but in the interwar period local community in was also composed of Jews. Sources unanimously indicate that before 1939 it was the second largest community in terms of population. They lived in both the most elegant tenement houses and the poorest ones, they lived lavishly and richly, or completely poorly, some assimilated into the Polish community, others remained completely indifferent to it – they constituted a wide and diverse social group. Obviously, such a large community, distinguished by its language and religion, led to the creation of a number of both social and cultural institutions, but it is worth emphasizing that the actions and initiatives undertaken were aimed at the general population of the city. In my paper, I would like to take a closer look at the contribution of Jews to various cultural spheres of the city, not only to recall the memory of past events and people, but also to show that Częstochowa, contrary to appearances, is a city of not only one religion.

Keywords: Częstochowa, culture, film, theatre.